

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and Education Research

Sayı/Issue 14 (Şubat/February 2024), s. 268-285.

Geliş Tarihi-Received: 28.12.2023

Kabul Tarihi-Accepted: 09.02.2024

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1411118

Türk Kültüründe Ölüm ve Törensel Yansımaları Bağlamında Kula İlçesi "Aş Verme" Geleneği

"Giving Food" Tradition in Kula District in the Context of Death and its Ceremonial Reflections in Turkish Culture

Mustafa NERKİZ*

Öz

Ölüm, yaşamla birlikte ortaya çıkan kaçınılmaz ve nihai bir sonudur. İnsanlık tarihinden itibaren üzerine kafa yorulan ve çözümler aranan ölüm, tecrübe edilemeyen bir fenomen olması sebebiyle mahiyeti anlaşılabilen gizemli bir geçiş süreci olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bilinmezlik, ölümden korkan ve onu kendinden uzak tutmaya çalışan insan modelini karşımıza çıkarmıştır. Yaşam alanı ölüm tarafından devamlı tehdit edilen insan, bu tehlikeden korunmak ve tehlikenin yönünü çevirmek için çeşitli dinsel ve büyüsel pratiklere başvurmuştur.

Ölüm ve ölüye karşı duyulan korku sebebiyle bazı önlemler alınmak istenmiş, bunun sonucunda ölüm etrafında çeşitli inançlar ile uygulamalar kümelenmiştir. Bu çalışmada ele alınacak konu, Kula ilçesinde ölüm ve buna bağlı olarak ortaya çıkan inanış ve uygulamalar ile aş verme geleneğidir. Konunun daha iyi anlaşılması amacıyla Türklerin eski mitik inanışlarından itibaren ölüm ve ruh kavramları ele alınarak aş sunma geleneği üzerinde durulmuş ve günümüz Kula'sındaki benzer inanış ve uygulamalarla mukayese edilmiştir. Elde edilen sonuçlar ise çalışmanın sonuç bölümünde sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kula, ölüm, ruh, aş verme, Eren'e gitme.

Abstract

Death is an inevitable and final end that comes with life. Death, which has been pondered over since human history, appears as a mysterious transition process whose nature can not be understood because it is a phenomenon that can not be experienced. This uncertainty has presented us with a model of people who are afraid of death and try to keep it away from themselves. Man, whose living space is constantly threatened by death, has resorted to various religious and magical practices to protect himself from this danger and to divert the danger.

Due to the fear of death and the dead, some precautions were taken, and as a result, various beliefs and practices around death were clustered. The subject to be discussed in this study is death and the resulting beliefs and practices and the tradition of giving food in Kula district. In order to better understand the subject, the concepts of death and soul from the ancient mythical beliefs of the Turks were discussed and the tradition of giving food was emphasized

* Dr., Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Hazırlık Fakültesi, Türk Dili Bölümü, e-posta: mustafa.nerkiz@ayu.edu.kz, ORCID: 0000-0002-6881-1390.

and compared with similar beliefs and practices in today's Kula. The results obtained are presented in the conclusion section of the study.

Keywords: Kula, death, spirit, giving food, going to Eren.

Giriş

İnsan hayatının kaçınılmaz sonu olan ölüm, her insanın yaşamını derinden sarsan bir olgudur. Başlangıçtan beri üzerinde düşünülen, anlamlandırılmaya çalışılan ve çözümler aranan ölüm, deneyimi aktarılamayan bir gerçeklik olması sebebiyle mahiyeti henüz tam olarak anlaşılabilen gizemli bir geçiş sürecidir. Bu durum, bilinçli bir varlık olan insanı bir yandan yaşamın sırlarını ve derinliklerini anlamaya zorlarken, diğer yandan ölümden korkan ve onu kendinden uzak tutmaya çalışan bir varlık olması sonucunu da beraberinde getirmiştir. İnsanoğlu, kendi hayatının ölüm tarafından tehdit edilen bir alan olması sebebiyle, bu tehlikeden korunma ve tehlikenin yönünü çevirme noktasında tarih boyunca çeşitli uygulamalara başvurmuş ve günümüzde de başvurmaya devam etmektedir.

İnsan hayatındaki geçiş dönemlerinin son basamağını oluşturan ölüm, Türklerde mutlak bir son olarak değil, farklı bir mekânda ve boyutta yeni bir yaşamın başlangıcı olarak düşünülmüştür. Ölüyü, gündelik eşyalarıyla birlikte gömme (Ögel, 1991, s. 140-146) âdeti bunun en bariz kanıtı durumundadır. Ölüye karşı duyulan saygı ile karışık korku ve endişe sebebiyle, ölünün bedeninden ayrıldığına inanılan ve çeşitli isimlerle adlandırılan ruhun ortaya çıkışı karşısında bazı önlemler alınmak istenmiş ve bunun sonucunda ölüm etrafında çeşitli dinsel ve büyüsel inançlar ile uygulamalar kümelenmiştir. Ölüm olayının öncesinden başlayıp gerçekleşme anına ve sonrasında kadar yapılması veyahut yapılmaması gereken bir dizi uygulama söz konusudur. Türklerin oldukça geniş bir alana yayıldığı ve farklı kültür daireleriyle etkileşim içinde olduğu düşünüldüğünde, bu uygulamaların oldukça değişkenlik göstereceği aşikârdır.

Ölüm etrafında şekillenen inanışlar, pratikler ve ritüeller bir toplumun yaşamını ve yaşama bakış açısını aksettirmesi, geleneksel kültür kodlarını barındırması ve geçmişten günümüze kadarki süreçte yaşanan değişim ve dönüşümleri anlama ve anlamlandırma noktasında önemli göstergeler hükmündedir. Bu noktada, ölüm etrafında ortaya çıkan inanç ve uygulamaların Kula'daki yansımalarının neler olduğu sorusu bu çalışmanın ana problemini oluşturmaktadır. Bu temel probleme bağlı olarak Kula'daki ölüm anlayışı ve ruh tasarımı hakkındaki görüşler nelerdir, taziye zamanı ne zamandır, taziye mekânı olarak nereler tercih edilir, kaç türlü aş sungusu vardır, aş sungusu hakkındaki inançlar ve uygulamalar nelerdir, aş sungusunun işlevleri nelerdir gibi sorular alt problemleri oluşturmaktadır. Kula'da ölüm anlayışı, ruh algısı ve aş sungusunu ele alan bu çalışmada amaç, Türklerin en eski dönemlerinden itibaren var olan inanış ve pratiklerin devamlılığını, değişim ve dönüşümlerini, tamamen kaybını ya da yeni kültürel yaratımları ele alarak konu bağlamında yörenin genel Türk kültürü içerisindeki yerini belirginleştirmektir. Çalışmada sosyal bilimlerin nitel araştırma yöntemlerinden istifade edilmiştir. Alan araştırması metodu çerçevesinde görüşme tekniği kullanılarak kaynak kişilerden yararlanılmış, çeşitli bilgiler temin edilmiş ve çalışmanın sonunda kaynak kişiler hakkındaki bilgiler sunulmuştur. Bunun yanında, metin merkezli yaklaşım çerçevesinde alanyazın taraması yapılarak konu üzerine yapılan bilimsel çalışmalar incelenmiş ve gerekli veriler fişlenip tasnif edilerek bir bütünlük halinde çalışmaya dâhil edilmiştir.

Çalışmanın konusunu teşkil eden esas bölüme geçmeden önce, Türk topluluklarındaki ölüm, ruh tasarımı ve kurban sungusu hakkında bilgiler sunmanın faydalı olacağı düşünülmüştür. Bu bilgiler, Kula yöresindeki kültürel unsurların Türk

topluluklarıyla benzerliklerinin ya da farklılıklarının saptanabilmesi ve mukayese edilebilmesi noktasında son derece önemli olup konunun daha iyi anlaşılabilmesi için oldukça elzem bir nitelik taşımaktadır.

1.1. Türklerde Ölüm ve Ruh Tasarımı

Bütün toplumlarda olduğu gibi, Türklerde de ölümün sırrı henüz çözülebilmemiş değildir. Ölümden sonraki yaşama inanmakla birlikte, bu yaşamın bilinmezliği sebebiyle bir kaygı duyulmuş ve ölümden kaçınma arzusu çeşitli inanç ve uygulamalarda kendini göstermiştir. Bu noktada, öncelikle ölümün sebepleri üzerine bir düşünce sistemi geliştirilmiş ve buna bağlı olarak ölümden kaçınmanın yolları aranmıştır. Türklerin eski inançlarının izlerinin hâlâ canlı bir şekilde yaşadığı Altay Türklerine göre insanın ölümüne iki şey sebep olmaktadır. Bunlardan birincisi, Erlik'in aç gözlülüğü; diğeri ise Ülgen ile Erlik'in ortaklaşa verdikleri hükümdür. Bu ölüm hükmü, Ülgen ile Erlik'in memleketlerinin sınırında bulunan *Kara Kütük* (*Kara Töñöş*) denilen yerdedir. Erlik'in aç gözlülüğü sebebiyle gelen ölüm doğal karşılanmaz ve ona kurban sunulması bu vakitsiz ölümden kurtulmanın mümkün olabileceğine inanılır. Ülgen ve Erlik'in birlikte verdikleri hükümle gelen ölümden kurtulmak ise imkânsızdır (Ögel, 1998, s. 422).

Ölüm anı geldiğinde, vücudu terk eden ruh başka bir dünyaya gider ve onu orada Erlik'in elçisi olan ölüm ruhu *aldaçı* karşılar. *Aldaçılar* ölen kişinin daha önceden ölmüş olan yakınlarından birisinin ruhudur (Ögel, 1998, s. 422). *Al-* fiili ile *-daçı* sıfat-fiilinden oluşan *aldaçının* temel anlamı *alan, alıcıdır* ve bu Altay Türkçesinde kişinin canını almaya gelen kötü ruhun adıdır. İnsanın yeryüzündeki ömrü ve talihi sona erince *sünesini* almakla ve onu öbür dünyaya götürmekle görevli bu ruh, İslamiyet'teki Azrail ile işlevsel olarak paralellik göstermektedir (Dilek, 2007, s. 180). *Süne* ile *aldaçı* bir süre çadırın veya evin etrafında, akrabalarının muhitinde dolaşırlar. Çocuk *sünesinin* 7 gün, büyüklerin *sünesinin* ise 40 gün boyunca bu şekilde dolaştığına inanılır (Ögel, 1998, s. 422).

Altay Türklerinde *aldaçı* ile aynı işleve sahip kötü ruhlardan birisi de *körmös*tür. *Körmös*ün ölüm insana ulaştığında yaşamakta olan ruhunu yeraltına sürükleyerek Erlik'in karar kürsüsüne götürdüğüne inanılır. Eğer insan, kötülükten çok iyilik yapmışsa Erlik'in ona gücü yetmez. *Körmös* onu terk eder ve *yayuçı* onu Karanlıklar Diyarı'ndan alarak yukarı çıkarır. Eğer insan, iyilikten çok kötülük yapmışsa, *yayuçı* onu terk eder ve *körmös* onu yeraltı dünyasının en alt katı olan cehenneme sürükler (Radloff, 2008, s. 29). Lamaist Tuva Türkleri ölen insanın, eğer iyi birisiyse ruhunun göğe uçtuğuna, yeniden doğduğuna, 49 gün sonra temizlendiğine inanırlar. Buna karşın, kötü bir insanın ruhu Erlik'in "Karanlıklar Diyarı"na giderek sonsuza kadar orada kalır (Tryjarski, 2012, s. 124).

Burada dikkat çeken nokta, ölümden sonra ruhun gittiğine inanılan yeraltı âleminin de çeşitli katlardan oluşmasıdır. *Karanlıklar Diyarı* ya da *Karanlıklar Âlemi* olarak adlandırılan bu mekân, Radloff'un vermiş olduğu bilgilere göre yedi veya dokuz kattan oluşmaktadır (Radloff, 1994, s. 3). Burası, yeryüzünde idealize edilen hayat tarzına ilişkin olumlu faaliyetlerde bulunmayan kişilerin ölümden sonra gideceklerine inanılan *tamunun* (cehennem) veya insan başta olmak üzere, yeryüzündeki varlıklara zarar verebilecek karanlık güçlerin sembolik mekânı durumundadır (Arslan, 2005, s. 70).

Altay Türklerindeki *körmös*, Yakut Türklerindeki *abasi* ve *yör* (*yuör, uör, vüar*) olarak adlandırılan kavramlara denktir. *Abasiler* bu dünyadan uzun zaman önce ayrılmış ölümlerin ruhlarıdır. Zararlı ve kötü ruhlar olarak değerlendirilmiş ve bazı hastalıkların nedeni olarak görülmüşlerdir. *Yör* de bu gruba dâhil edilebilir. Etrafta dolaşan *yörden* korunmak için onların tasvirleri yapılır. Şaman böylece ona ruh üfleyebilir ve onu sürebilir (Tryjarski, 2012, s. 136). Sıradan bir insanın *yörü* sadece akrabalarına zarar verirken, bir Şamanın *yörünün* herkese saldırdığına inanılır. Bir ailenin *yör* tarafından

rahatsız edilmesi durumunda dua etme ve ruh çağırma ayininden sonra, *yörü* huş ağacının kabuklarından yapılmış bir kutunun içine hapsetmek üzere Şamanlar çağırılırdı (Tryjarski, 2012, s. 129).

Ölüm olayı çeşitli sebeplerle gerçekleştiikten sonra, tasarım dünyasında farklı bir boyuta geçilmektedir. Ölüme sebep olan olgulardan sonra, insan bedenine canlılık veren olgu ile bu olgunun bedenden ayrılış şekli ve sonrası üzerinde durulmaktadır. Türklerde ölüm, genel itibariyle, çeşitli adlarla anılan ruhun ebedi olarak bedeni terk etmesi olarak tanımlanmaktadır. Yaşayan canlı varlıkların, özellikle de insanların bedenlerinden ayrılarak organizmanın yaşam fonksiyonları ve ölümü hakkında karar veren *ruhani* bir temel öğeyi taşıdıkları düşüncesi Türk topluluklarının inançlarının derinliklerine kök salmış durumdadır (Tryjarski, 2012, s. 117). Bu ruhani temel öge, tanımlanması zor ve çeşitli Türk topluluklarına göre değişkenlik gösterebilen bir özellik göstermektedir. Altay düşünce tarzında *ruh* olarak nitelendirdiğimiz şey insana, hayvana, bitkiye, rüzgâra, yıldızlara, ışığa, madene ve hatta mamul cisimlere hayat veren, genellikle görünmeyen bir kuvvet (Roux, 1994, s. 131) olarak tanımlanmaktadır. Eski Türklerde *ölmek* ifadesinin karşılığı olarak kullanılan kelimelerden birisi olan *uçmak* kavramının, ölümle ilgili olarak ele alınıp *ruhun uçarak Tanrı katına gitmesi* anlamında kullanılması (Ergun, 2013, s. 136) ruhun *uçucu* bir özellikte tasarımıldığına işaret etmektedir. Bu noktada ruhun, bir kuş ya da duman gibi göğe yükselebilen bir mefhum olarak ele alındığını görmekteyiz. Bunun yanında, *cennet* anlamına gelen Soğdca *ucmak* sözcüğü ile *uçmak* ifadesi arasında etimolojik olarak hiçbir ilişki olmamasına rağmen, halk arasındaki inançların bu iki sözcüğü birbirine yakın bulup karıştırdığı da (Roux, 1999, s. 158) ifade edilmektedir.

Ölümden sonra bedenden ayrıldığına inanılan ve çeşitli adlarla anılan ruhun, bedeni terk ettikten sonraki mekânsal durumları ve yapıp ettiklerine dair soruların cevaplarının çeşitli Türk topluluklarının inanç ve dünya görüşlerine bağlı olarak değişebildiği görülmektedir. Eski Türklerde varlığın büyüme ve nefes alma gibi hayat tezahürü *tın* sözcüğüyle ifade edilmiştir. *Tın*, sadece insanlarda değil, hayvanlarda ve bitkilerde de bulunmaktadır. Altay Türklerinde, bütün manasıyla cana *süne* ismi verilmiştir. *Süne* bitkilerde yoktur; sadece insanlarda ve hayvanlarda bulunmaktadır. İnsanın *sünesi*, hayattayken vücudundan ayrılıp dolaşabilir. Canın bir diğer türü olarak da *yula* sözcüğü kullanılmıştır. *Yula*, tıpkı *süne* gibi, insan hayattayken bedenden ayrılabilir (İnan, 1998, s. 421). Benzer inanış Anadolu Türklerinde de görülmektedir. Sedat Veyis *Örnek Anadolu Folklorunda Ölüm* adlı eserinde ruhun bedeni iki durumda, yani insan uyuyunca ve ölüncüye terk ettiğine inanıldığını (Örnek, 1971, s. 62) ifade etmektedir. Bu durum yaşamın kaynağı veyahut ölümün sebebi olan olgunun özerk bir statüde kabul edildiğine işaret etmektedir.

Jean Paul Roux, *sür/sün* şeklindeki Türkçe kökenli sözcükten türeyen *süne* ve Moğolcadaki *sünesün/sünezün* sözcüklerine tekabül eden kavramın yaygın bir şekilde kullanıldığını ve bu kavramın *hayat nefesi*, *bedenden ayrılan ruh*, *gölge*, *görünüm*, *hayal* şeklinde tanımlandığını ifade etmektedir (Roux, 1994, s. 134). Tryjarski'nin Alekseev'den aktardığı bilgilere göre Altay Türklerinde, ölüm anı geldiğinde ölünün vücudundan ayrılan bu *sünenin şeffaf bir buhar* olduğuna inanılmaktadır. Buna *süneziniñ üzüdü* ya da sadece *üzüt* de denilmektedir. Ölümden sonra ve gömülmeye kadar olan sürede uçuşa yeteneğini koruyan ve evin içinde kalmaya devam eden ruhun, en ufak şeyi bahane ederek öfkelenildiği ve yaşayan insanlara çeşitli tehlikeler yaşattığı inanışı mevcuttur. Ölümden 7 gün sonra oradan oraya dolaşan ruhtan (*sünezin*) çekinen Tuvalılar-Todzinler, bir kişinin ölümünden hemen sonra buldukları yeri değiştirirler. Tofalar ise ölenin 10 gün süreyle öldüğü yerde dolaştığına inanırlar. Gömme merasimi sırasında herhangi bir gelenek veya buyruk yerine getirilmediği takdirde, ölünün yaşayanlara zarar verebileceği

inancı söz konusudur. Minusinsk Tatarlarında da aynı ifadelere rastlanmaktadır. Bu Türk topluluğunda ölen kişinin ruhunun tanımlanması için onuruna düzenlenen kutlamalarda *süne* kavramı, ölen kişi için ise *üzüt* kavramı kullanılmaktadır. Mişar Tatarlarında *kirli ölünün* ruhuna *örek* adı verilmektedir. İntihar edilen ya da kan dökülen yerlerde insan (genç kız) kılığında ve beyazlar içinde görünen *örek*in en belirgin özelliği çılgılık atması ve intikam hırsı ile insanlara saldırmasıdır (Tryjarski, 2012, s. 128-136).

Kumandinler, ölünün ruhunun ölümden sonra 40 gün daha yaşayanların arasında kaldığına, sonrasında Kamlar tarafından ölümler ülkesine gönderildiğine inanmaktadırlar. Kamın müdahalesi olmadığı durumlarda ruh *üzüte* dönüşüp insanlara zarar verebilmektedir. Defin töreninde belirli kuralların çiğnenmesi ya da bir yanlışlık yapılması durumunda ölünün ruhu yaşayanların dünyasında kalır ve *turlag* olarak adlandırılır. Onun mekânı ise dağlardaki sık koruluklar ve çalılıklardır (Tryjarski, 2012, s. 129). Teleüt Türklerinde de ölen kişinin *üzüte* dönüştüğüne, 40 gün boyunca ölümler tarlasında dolaştığına ve bu süre içerisinde geceleri evine gittiğine ve evdekilere geldiğini hissettirdiğine inanılmaktadır (Anohin, 2017, s. 19). En çok korkulan şey ise, *üzütün*, akrabalarından birisinin *djula* olarak adlandırılan manevi varlığını kaçırmasıdır. İnanca göre, *djulası* kaçırılan kişi ya hastalanır ya da ölür. Bu inanca sahip Altay Türkleri ölümden sonraki 7. günde, 40. günde ve 1 yıl sonra *üzüte* ölümler tarlasında yemek verirler ve 40. günde de ruhun evden çıkarılması merasimini gerçekleştirirlerdi (Tryjarski, 2012, s. 130). Bir başka kaynaktan ise, Teleütlerin ölen kişinin ruhunu 7. günde şu sözlerle yolcu ettikleri ifade edilir:

Gidecek yolun olsun!

Geriye dönüş yolun olmasın!

Etrafa bakma!

Geriye nefes alma!

Kapıya geri dönme!

Benim evime gelme! (Lvova, 2013, s. 87)

Narin bölgesindeki Tuvalılar, ruhun içeri girmesini engellemek için çadır girişinin iki yanına 49 gün boyunca *kargana* denilen dikenli bir bitki demeti asarlardı. Kumandinlerde ise aynı işlevi, kapı ve pencere yanına demirden yapılmış balta, orak veya çatal gibi objeler görmektedir. Bu objeler, bir kadının ölümünde 7 gün, erkeğin ölümünde 10 gün boyunca konuldukları yerde bekletilir. Bir Hakas grubu olan Koyballarda ise, ölümden sonra geri gelmemesi için ölen kişiyi ayaklarını birbirine bağlayarak gömme geleneği yaygındır. Afganistan'ın Pamir bölgesinde yaşayan Kırgızlarda ölen kişinin ruhunun 3 gün süreyle eski evinde dolaşacağına inanılır ve bu süre içerisinde erkekler bir yas uygulaması olarak tıraş olmazlar. Bu inanç sebebiyle, ölenin mekânına dokunulmaz ve çadırında yemek hazırlanmaz (Tryjarski, 2012, s. 142-149).

Sagaylar ölünün bir yıl yeryüzünde kaldığına inanırlar ve ona *yaşayan süne* yahut *sürnü* derler. Bir yıl sonunda süne ölümler ülkesine gider ve *üzüt* olarak anılmaya başlanır. Benzer inanışa sahip Teleütlerde ise ölen kişi 40. günde *üzüte* dönüşmektedir. Yakutlarda ölen kişinin, yaşarken bitiremediği işlerini tamamlamak amacıyla evde kaldığı inancı da bulunmaktadır (Tryjarski, 2012, s. 121-128). Anadolu Türklerinde de ölümden sonra ruh belirli zamanlarda evini ziyaret etmektedir. Sedat Veyis Örnek'in aktardığı bilgilere göre, bedeni terk eden ruh, zaman zaman evini ve geride bıraktıklarını ziyaret etmek için evine gelir. Ruhun evine geliş zamanları ise yöreden yöreye değişmekle birlikte, daha çok üç aylar gibi kutsal günlerde, ölümden sonraki 40 günlük sürede veya naaşı mezara

koyuncaya kadarki sürede ruhun evin çevresinde dolaştığı inancı mevcuttur (Örnek, 1971, s. 63).

1.2. Eski Türklerde Atalar Kültü ve Kurban Sungusu

En ilkel inanç sistemlerinden itibaren görülmeğe olan kurban sungusu, birey ya da toplumun çeşitli amaçlar uğruna tanrısal âlemle ilişki kurmayı amaç edindiği bir uygulamadır. Gök Tanrı'ya inanan eski Türkler, başta Tanrı olmak üzere, inançları doğrultusunda kutsal addettikleri çeşitli varlıklara kanlı ya da kansız kurbanlar sunmuşlardır. Kanlı kurbanlar; at, sığır, koyun gibi hayvanlar olmaktadır; kansız kurbanlar, canlı varlıkların dışındaki yiyecek, içecek, bitki, tütsü gibi çeşitli gıda ve saç türünden nesnelere olmuştur. Eski Türklerde, Tanrı'ya kurban sunulabildiği gibi, diğer koruyucu ruhlara ve atalar ruhlarına da kurbanlar sunulmuştur. Bu çalışmada, atalar ruhuna sunulan kurbanlardan *aş verme* uygulaması üzerinde durularak bir sınırlamaya gidilmiş, Tanrı ve diğer koruyucu ruhlara sunulan çeşitli kurbanlar çalışma kapsamı dışında tutulmuştur.

Türklerde, ata/baba öldükten sonra, ruhunun aile bireylerini koruyacağı inancı çok eskilere dayanmaktadır. Bu yüzden onlara her daim saygı gerekir. Bu bağlamda, Hun Türklerinin her yıl mayıs ayında atalara kurbanlar sunduğunu tarihî kayıtlardan öğrenmekteyiz. Bunun yanında, mezarlara karşı yapılan saygısızlıklar ağır şekilde cezalandırılmış, ata mezarlarına çeşitli eşyalar konulmuştur (Bozkurt, 1995, s. 21). Öbür dünyadaki ikinci bir yaşamın inancını ifade eden bu uygulama ve inanç sisteminde ruhun ebedi olduğu düşüncesi hâkimdir. Ölümün bir son değil, yeni bir varoluşun başlangıcı olarak düşünülmesinin, ölen kişinin öteki âlemde yeni hayatına başlaması noktasında geride kalan akraba ve yakınlarına bazı görevler yüklediğini, ölen kişinin yakınlarının bu düşünceye kayıtsız kalamayıp hayatlarını düzenleme noktasında bu durumu oldukça önemsediklerini görmekteyiz. Atalar ruhuna saygı ve bu ruhların koruyuculuğunu bekleme işlevi yanında, ondan duyulan korku ve çekinmelerin şekillendirdiği çeşitli uygulamalardaki diğer bir amaç, ölünün bu dünya ile olan bağlarını kesmesi isteğidir.

Türklerde ölümden sonra gerçekleştirilen yuğ törenleri, çeşitli yas ve kurban sunma uygulamaları hakkında önemli veriler sunması açısından son derece önemlidir. Kayıt altına alınan bu törenlerin bir tanesinin tasvirinde şu ifadeler geçmektedir:

“... Bir adam ölünce cesedini çadırına koyarlar. Oğulları, yeğenleri, ana, baba cihetinden akrabası hepsi birer koyun, birer at ya da çok sayıda sığırlar ve atlar öldürerek ona kurban ettiklerini göstermek üzere çadırın önüne uzatırlar. Sonra onun etrafında acıklı feryatlar kopararak atla yedi defa dönerler ve çadırın kapısına gelince bir bıçakla yüzlerini çizerler; o çiziklerden çıkan kanın gözyaşlarıyla karışarak aktığı görülür. Bu yedi defa dönmek bitince artık dururlar ve uğurlu bir gün seçerek ölünün bindiği atı, kullandığı bütün eşyayı yakarlar. Bunların külleri toplanır ve ölü belirli zamanlarda gömülür. Mesela, bir adam ilkbaharda veya yaz mevsiminde ölürse, yaprakların çıkması ve ağaçların çiçeklenmesi zamanına kadar bekletilir. Muayyen zaman gelince, bir çukur açılarak ceset oraya gömülür. Cenaze merasiminin icrası gününde, ölünün ilk vefat gününde olduğu gibi anne, baba ve akrabası bir kurban keserek atla koşarlar ve yüzlerini çizerler” (Orkun, 194, s. 15).

Türklerde, ölümden hemen sonra ölü için kurban vermek, ölünün akrabalarının ilk ve en büyük görevi sayılmıştır. Edward Tryjarski, Suei-Shu kroniklerine dayanarak Türklerin eski inancındaki kurban sunma uygulamasıyla ilgili olarak *“onun aile üyeleri ve akrabaları sığırlar ve atlar keserler ve onları ölüye sungu olarak getirirler”* ifadesini aktarmaktadır (Tryjarski, 2012, s. 162). Araştırmacıların aktardığı bilgilere göre, her boyun kendi koruyucu ruhu bulunmaktadır. Ölüler, yaşayanlarla ilişkilerini devam ettirmekte ve sundukları kurbanların değerine göre yaşayanlara yardım ya da kötülük etmektedirler.

Bu sebeple Telengitler, yazın kurban olarak çoğunlukla sürüdeki en iyi atları sunarlardı (Tryjarski, 2012, s. 133-134).

Ölü için önemli olan, ölümünden sonra üzerine binerek öte tarafa geçebileceği bir binit hayvanına sahip olmasıdır. Bu bir at, daha da iyisi kendi atı olmalıdır. Tryjarski'nin 19. yy. Yakut Türkleriyle ilgili aktardığı şu bilgiler, eski Türklerin konuya bakışını anlamamız açısından oldukça önemlidir:

"Ruhun sonsuz huzur ülkesine kolayca geçebilmesi için bir sığır (hayılga) kurban edilmesi gereklidir. Yağlı bir atın veya boğanın bu amaç için çok uygun olduğu anlaşılmaktadır. Ancak doğaldır ki bunu herkes temin edemez. Bu durumda ineklerin ve danaların ruhlarının ölenin önüne sürülmesi ya da boynuzlarına bağlı bir ipe çekilmeleri her halükarda hiç yoktan iyidir. (...) En yoksul Yakut bile bir aile üyesinin gömülmesi sırasında son sığırını kurban etmekten çekinmez. (...) Ancak zengin bir Yakut'un sıradan bir sığırı hayılga olarak kurban etmesi halinde ölen kişinin hayaleti onu takip edecek ve şöyle seslenecek: 'Bu berbat sığır da ne?! (...) Bu senin ölün ve senin hayılga'. Ölü, tabi ki bunu yaşayanların yanına koymayacak, bedelini ödetmek için fırsat kollayacaktır" (Tryjarski, 2012, s. 162).

Yakutlarda, bu dünyada binek hayvanına sahip olmayan kişilerin öbür dünyada da binek hayvanına sahip olamayacağı inancı vardır. Eğer bazı hayvanları beraberinde götürmüşse, onlar çoğalabilir. Tuvalar ve Hakaslar gibi Altay-Sayan bölgesi Türk toplulukları da ölenlerin hem yiyip içeceklerine ve bu dünyada kullandıkları eşyaları öbür dünyada kullanacaklarına hem de kalp veya ciğer gibi aynı iç organlarına sahip olacaklarına inanmaktadırlar. N. F. Katanov'un aktardığı bilgilere göre, ölünün kalbi ya da ciğerleri ağrımaz diye, akrabalar 7 gün süreyle hayvanların ciğerlerini ve kalplerini yemezler. Bu inancın bir yansıması olarak, varlığın devamı için vazgeçilmez olan asgari donanımı da beraberinde götürmek gerekmiş, ölünün mezarına çeşitli hayvanlar, at eyeri, elbise, ok ve yay dışında; çeşitli yiyecekler, kap-kacak, tahıl öğütmesi için ahşap havan ve taş değirmenler de konulmuştur (Tryjarski, 2012, s. 105-106).

Altay Türkleri ruhun belirli bir süre yeryüzünde dolaştığına inandıklarından dolayı, ölen kişinin akrabaları, bu müddet zarfında korku içinde yaşamaktadırlar. Ölünün ruhu olan *körmösten* korkan bu kişiler, bu dönemde olumsuz bir durum yaşadıklarında başka yere göçmeye mecbur olurlar ve *körmösün* zararlı ve bıkırtıcı hareketlerinden kurtulmak isterler. Bu sebeple ölünün akrabaları, ölümün 40. gününde *Üzüt Payramı* denilen ruhlar bayramı düzenlerler. Bu bayram için hayvan kesilir ve eti umumi sofrada yenilir. Sonrasında da dualar okunur (İnan, 1998, s. 422-423).

Tryjarski'nin Harva'dan aktardığı bilgilere göre; Erlik'in hizmetindeki *körmösler* insanlara zarar verirler, hastalıklara neden olurlar ve insan ruhunu kaçırabilirler. Yakut Türklerindeki *abasi* ve *yörler* de zararlı ve kötü ruhlar olarak ele alınmış ve bazı hastalıkların nedeni olarak görülmüşlerdir. Bununla ilgili "*abasi hastayı kemirir*" şeklinde bir ifade de bulunmaktadır: Ölen kişinin yaşayanları kaçırdığına dair inancın izlerinin Volga'daki Tatar dilinde yer alan "*ölenler tutuyor / yakalıyor*" (üleklär tota) ifadesinde de belirgin bir şekilde korunduğu tespit edilmiştir. Hristiyan Tatarlarda da benzer olarak üle tig ifadesi bulunmaktadır ve anlamı dokunulmak (ölüler tarafından) ve hastalanmaktır. Her hastalığın ölenler tarafından gönderilmiş olduğuna inanılmış, başışlanmak ve hastalıktan kurtulmak için çeşitli kurbanlar sunulmuş, patatesli çörekler pişirilip sadaka dağıtılmıştır. Onlar, ruhların kendilerine sunulan bu kurbanları da yiyecekleri düşüncesindedirler. Tuvalıların inancına göre de ölü ağırlandırsa *sünesi* de yiyip içebilir. Kunek Teleütlerinde, bunun yanında, ölen kişinin her şeyi iştirip anlayabileceğine de inanılmaktadır (Tryjarski, 2012, s. 121-136).

Özbek Türklerinde, cenazeye katılacak kişiler için *qoraoshi* denilen yemek hazırlanır. Bu yemek komşularda hazırlanır ve cenaze defnedilene kadar ölü evinde yemek pişirilmez (Açık, 2004, s. 145). Bazı kaynaklarda Özbeklerde ilk üç gün yemek pişirilmediği (Muratoğlu vd., 1996, s. 5), bu günlerde komşular ve akrabalar tarafından yemekler getirildiği ifade edilmektedir. Bu yemekler aynı zamanda taziyeye gelen kişilere ikram edilmektedir (Nasriddinov 1996, s. 31). Türkmenlerde defin törenin ardından, ölünün yakınları veya köylüler tarafından kavrulmuş koyun etinden hazırlanan yemek ikram edilir (Beyoğlu, 2000: 802-803). Azerbaycan Türklerinde de ölü çıkan evde üç gün kazan kaynamaz inancı bulunmaktadır. Bu üç günlük sürede komşu ve akrabalar ölü evine yemek getirirler (Arık, 2005, s. 145). Müslümanlığı kabul eden Güney Sincan Türklerinde de aynı inançlar görülmektedir. Akrabaları, ölen kişinin ruhu yiyeceklerin kokusunu alması ve bu şekilde gücünü arttırması için bir tencereyi belirli bir süre ateşin üzerinde tutarlar. Ruhun, pişmekte olan etin veya yağın kokusunu alabilmeye bilhassa ihtiyacı olduğuna inanılır (Tryjarski, 2012, s. 124).

Görüldüğü üzere, çeşitli Türk topluluklarındaki ölüm anlayışı ve ruh tasarımına dair çoğu inanış ve uygulama paralellik arz etmektedir. Türklerin en eski inanç sistemine temellendirebileceğimiz bu inanış ve uygulamalar, İslam sonrası dönemde terk edilmemiş, İslami bir hüviyet kazanarak bazı değişim, dönüşüm ya da eklemlemelere uğramış ve günümüze kadar ulaşmıştır. Aş verme geleneği de bunlardan birisi olup yaygın bir şekilde günümüzde devam etmektedir.

2. Kula İlçesi'nde Ölüm Anlayışı ve Aş Verme Geleneği

2.1. Kula İlçesi Hakkında

Kula, Ege Bölgesi'nde Manisa'ya bağlı olan ve 2022 yılı kayıtlarına göre 43.227 nüfusu olan (Kula Belediyesi, 2023) bir ilçedir. Yerleşim yeri olarak varlığı milattan önceki dönemlere kadar dayanan Kula, 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra hızla Türkleşmeye başlamış ve Anadolu Selçuklu hükümdarı Alaeddin Keykubat (1190-1237) zamanında Kula ve çevresi tamamen Türklerin eline geçmiştir. Anadolu beylikleri zamanında Germiyanogulları'na bağlı olan Kula, daha sonra Osmanlılara geçmiştir. 1896 yılına kadar Kütahya'ya bağlı olan Kula, bu tarihte Manisa'ya bağlanmıştır (Şahin, 2010, s. 34).

Yakınındaki bazı yerleşim yerlerine göre geleneksel bir toplum yapısı sergileyen Kula, eski Türk gelenek ve göreneklerini koruyup saklaması ve kültürel dünyamızın manevi yönünü yansıtması bakımından önemli yerleşim yerlerinden birisidir. Eski inanış ve pratiklerin İslami görünüm kazanarak yaşamaya devam ettiği bu bölge, ilmi metotlar dâhilinde çeşitli derleme çalışmalarının yapılması ve yayımlanması noktasında, Anadolu'nun pek çok bölgesi gibi eşsiz bir hazine mahiyetindedir.

2.2. Kula İlçesinde Ölüm Anlayışı ve Ruh Tasarımı

Kula'da ölüm anlayışı ve ruhla ilgili tasarımların, genel olarak Türk dünyasıyla paralellik arz ettiği görülmektedir. Bedene canlılık veren olgu *ruh* olarak adlandırılır. Yöre halkına göre ruh görünmezdir ve belli bir şekli de yoktur. İnsanın herhangi bir yerinin incinmesi halinde bu acının tüm beden tarafından hissedilmesinden hareketle ruhun, bedenin her yerinde olduğu (KK1, KK3, KK9, KK10, KK11, KK12, KK13, KK14) inancı mevcuttur. Bu görüşlerden hareketle, *ruh* ile *can*'ın aynı şey olarak ele alındığını ifade edebiliriz. Ölüm anında bedenden ayrılan ruh *son nefes* olarak adlandırılmaktadır. Bunun dışında ruha verilen özel bir ad yoktur. Ölüm dışında, uyku halinde de ruhun bedenden ayrıldığı inancı vardır. Bu yüzden uykuya *küçük ölüm* de denilmektedir (KK3, KK11, KK13). Altay bölgesindeki Türk topluluklarında görülen insan ruhunun hayattayken de vücutta ayrılıp dolaşabileceği inancının Oğuz Türkleri aracılığıyla Anadolu'ya taşındığını

görmekteyiz. Dede Korkut Kitabı'nda Oğuz beylerinin 7 gün uyuması da *küçük ölüm* olarak adlandırılmıştır. Seyfeddin Rzasoy'a göre; buradaki uyku algısı, kozmos ile kaostun sınırıyla, birleşme mekânıyla sıkı bir şekilde bağlantılıdır. Bu anlamda uyku, kozmostan kaosa geçişin ve bu dünyadan uzaklaşmanın bir mekanizmasıdır (Rzasoy, 2012, s. 172).

Ölüm sırasında, ölünün ruhundan ziyade, ölüye musallat olacağı düşünülen varlıklardan, kötü ruhlardan çekince söz konusudur. Bu sırada *Şeytan*'ın, hastanın en sevdiği kişinin şekline bürünerek hastaya görüneceği ve imanından dönmesi karşılığında elindeki suyu vereceği inancı mevcuttur. Hastanın ebedi hayatı kaybetme tehlikesine karşı, ıslak pamukla dudakları devamlı serinletilir ve harareti dindirilmeye çalışılır. Bu sırada başında Kur'an-ı Kerim okunur ve günahlarının affı için Allah'a dua edilir (KK1, KK2, KK3, KK4, KK7, KK8, KK15). Burada eski Türk inanç sistemine ait bazı ruhlardan, yeni inancın etkisiyle dönüşüme uğradığını görmekteyiz. Karanlık Dünya'nın efendisi Erlik ve onun elçileri hakkındaki mitik tasarım, *Şeytan* ve zürriyetine dönüşürken; Erlik'in elçisi ve ölüm ruhu *aldaçı*, yeni dinin etkisiyle, Allah'ın ölüm meleği olan *Azrail*'e dönüşmüştür. Dolayısıyla, Türk mitolojisindeki Erlik'in ölüm getirdiği algısı tamamen değişmiş ve ölümün tek göndericisi Allah kabul edilmiştir. Yörede *Şeytan*'ın ölen kişinin ruhunu çaldığı inancına rastlanmaz, ancak ölen kişinin imanını çalabileceğinden (KK2, KK11, KK12, KK13) endişe edilir ve bunu önlemek amacıyla çeşitli uygulamalara başvurulur.

Yörede, ölen kişinin ruhunun ağzından (KK2, KK3) yahut ayaklarından çıktığına inanılmaktadır. Bu yüzden, *sekerat* adı verilen ölüm sarhoşluğu halinde hastanın ayakucuna ve kapıya kimse oturtulmamaktadır (KK3). Bu uygulamadan hareketle, ruhun kapıdan çıkarak mekânı terk ettiği inancına ulaşılmaktadır. Bunun yanında, damat evinde ölen kişinin ruhunun bacadan çıkacağı inancı da bulunmaktadır (KK3, KK4, KK7, KK9). Eğer ölüm gece gerçekleşmişse, yakınları mutlaka ölünün başını beklerler. Işık kapatılmaz ve uyumaz. Eğer uyunacaksa da nöbetleşe uyunur (KK2, KK10, KK11, KK13). Eskiden ışıklar 3 gün boyunca açık kalmış (KK2, KK14). Türklerin eski inanç sisteminde de önemli olan *ışık*, karanlık dünyanın kötü ruhlarını mekândan uzak tutması ve yaşamın güvencesi olması bakımından işlevsel bir özelliğe sahiptir. Yörede bu uygulama devam etse de geleneğin işlev kaybına uğraması söz konusudur. Işığa yüklenen bu işlevsel anlam, yörede daha çok tütsüye yüklenmektedir. Ölümden hemen sonra *günlük* adı verilen tütsüler yakılarak ölü evinde dolaştırılmaktadır (KK3). Türklerin en eski dönemlerinden itibaren hemen hemen bütün Türk topluluklarında görülen bu uygulama ile kötü ruhların evden uzak tutulması amaçlanmaktadır.

Ölüyü gömmek için kazılan mezarda, daha önce başkasının gömülü olduğu anlaşılırsa, kemikleri bir kenara toplanıp içine para atılmaktadır. Bu sembolik metal parayla daha önce mezara gömülen kişinin hakkı ödenmiş kabul edilir (KK3). Yörede, ölü gömülene kadar ruhun gezdiği, hatta kendi cenaze törenine katıldığı inancı vardır (KK1, KK3, KK4, KK10, KK11, KK12, KK13, KK14). Hatta ölünün, kendini yıkayanı, taşıyanı, cenaze törenine gelen insanları gördüğü ve kabre girene kadar her şeyin farkında olduğu düşüncesi mevcuttur (KK10, KK12, KK13). Defin sırasında ruh bedene tekrar teslim edilir. İmamın okuduğu ve *telkin* olarak adlandırılan dualardan sonra ölü kalkmak istese de başını tahtaya vurur ve düşer. Burada kişinin öldüğünü anladığı düşünülür (KK1, KK2, KK3, KK4, KK5, KK8, KK10, KK13, KK14). Bunun yanında, ölünün ruhunun kendi evine geldiği inancı da bulunmaktadır. Özellikle geceleri gerçekleşen metafizik olaylar ya da çıkan garip sesler; kapı, pencere veya dolapların kendi kendine açılması veya kapanması, perdelerin sallanması ya da kendi kendine kapının ziline çalması gibi olaylar ölünün ruhunun geldiğine yorulmaktadır. Ayrıca perşembe gününü cuma gününe bağlayan

geceler, evde Kur'an-ı Kerim okunduğu esnada ölünün ruhunun geldiğine inanılmaktadır (KK11, KK13, KK14).

Ölümden hemen sonra, ölünün sırtı dinlensin, rahat etsin diye ölünün çamaşırları yıkanır. Kirli çamaşırların ölünün ruhunu huzursuz ettiğine inanılır. Bu çamaşırlar, önceleri ölünün yıkandığı su ile temizlenirmiş. Sonraki dönemlerde, belediyenin tahsis ettiği araçlarda ölü yıkandığı için bu uygulama sona ermiştir (KK3). Ölen kişinin geride bıraktığı her şeyin murdar ve tehlikeli kabul edilmesi (Roux, 1999, s. 101-102) inancı, Türklerin en eski inançlarından birisidir. Yörede bu inancın dönüşüme uğradığını ve sevap olur inancıyla ölümden iki-üç gün sonra ölen kişinin elbiselerinin ihtiyaç sahiplerine dağıtıldığını (KK1, KK3, KK11, KK12) görmekteyiz. Burada, ölen kişinin eşyalarının ihtiyaç sahiplerine dağıtılması, ölen kişinin ruhunun rahata ve huzura ermesi için atılan bir adım olarak nitelendirilebilir. Ayrıca bu uygulamayı, ölüye ait olan ve tehlike arz eden eşyaları kendinden uzaklaştırma çabası olarak da değerlendirebiliriz. Bunun dışında, ölünün bazı elbise ve eşyalarının yakınları tarafından hatıra olarak saklandığı, güzel ve korunaklı yerlerde muhafaza edildiği de (KK1, KK3, KK11, KK12) olmaktadır. Yörede, ölünün yıkandığı suya olumsuz anlamlar da yüklenmektedir. Ölünün yıkandığı suyun üzerinden geçen kadının doğacak çocuğunun hasta doğacağına inanılmaktadır (KK3).

Genel olarak ruhun yer altında olduğu inancı hâkimdir. Bunun dışında, iyi ve iman sahibi kimselerin ruhunun perşembe geceleri evini ziyaret ettiğine inanılır (KK3, KK13, KK14). Bunun dışında, ölen kişinin daha çok rüyalarda yakınlarını ziyaret ettiğine inanılmaktadır (KK1, KK3, KK6, KK7, KK9). Günümüzden 15-20 sene öncesine kadar, ölünün yıkandığı yere, su kabağından yapılan taslar içinde su asılır ve ölünün ruhunun 7 gün boyunca gelerek buradan su içtiğine inanılmış (KK1, KK3, KK7). Ölünün ruhunun dolaşabilmesi yanında; arife ve cuma günleri mezarına gelen yakınlarını gördüğü ve işittiği inancı da mevcuttur (KK3, KK10, KK11, KK12, KK13). Bu sebeple mezarlığa girişte *Selâmün aleykum ehl-i kubur* denilerek ölümlere selam verilir ve mezarlıktan çıkarken de *Aleykum selam* deyip selam alınarak çıkılır (KK3, KK4, KK5, KK8, KK9). Görüldüğü üzere, tasarımlanan ruh; yeme, içme, görme ve işitme özellikleri bakımından Tuva, Hakas ve Altay-Sayan bölgesi Türklerindeki ölünün yiyip içebileceği inancı ile Teleüt Türklerindeki ölen kişinin her şeyi işitip anlayabileceği inancıyla paralellik arz etmektedir.

2.3. Taziye Süresi ve Mekânı

Taziye, mümkün olan en kısa sürede gerçekleştirilir. Yörede, cenaze sahiplerinin acılarının en yoğun olduğu dönemde taziyeye gidilmektedir. Ara uzatılırsa ölü yakınlarının acıların depreşeceği, tazeleneyeceği düşünülür (KK1, KK3, KK10, KK11, KK12, KK13, KK14). Ölüm olayından hemen sonra başlayan taziye süreci ölen kişinin saygınlığına, sevilip sevilmemesine, akrabalarının uzaklık ve yakınlık durumuna göre birkaç aya kadar uzamaktadır.

İlk taziye mekânı, ölüm haberinin alınmasından sonra insanların akın ettiği ölü evidir. Eğer ölüm hastanede gerçekleşmişse, ilk taziye mekânı da burası olmaktadır. Ölümden sonra cenaze namazının vakti belirlenir. İkinci taziye mekânı da cenaze namazının kılındığı cami olmaktadır. Burada ölen kişinin tabutu musalla taşına konur ve ölünün yakınları tabutun yanında sıra halinde bekler. Cenaze namazına gelen kişiler, tabutun yanında bekleyen cenaze yakınlarının elini sıkıp taziyelerini sunarlar. Namazı kılındıktan sonra cenaze, mezarlığa götürülür ve defnedilir.

Ölünün defnedilmesiyle birlikte diğer taziye mekânı olarak mezarlık karşımıza çıkmaktadır. Burada ölünün yakınları yine sıra halinde bekler ve orada bulunan cemaat sırayla cenaze yakınlarının elini sıkıp "Başınız sağ olsun!", "Allah geride kalanlara sabır

versin", "Allah geride kalanlara uzun ömürler versin" gibi ifadelerle ölen kişinin yakınlarına başsağlığı diler. "Allah rahmet eylesin!", "Merhumun mekânı cennet olsun", "Merhumun günahları af, mekânı cennet olsun" "Kabri nur dolsun" gibi ifadelerle de defnedilen kişi için dualar edip iyi dilekler sunulur ve cenaze sahibinin acısına ortak olunur.

Taziyenin gerçekleştiği ana mekân olarak ölü evi ön plana çıkmaktadır. Ölüm olayından itibaren eve gelen akraba ve komşular, defin gününde de cenaze sahibini yalnız bırakmazlar. Mezarlıktaki defin işlemine gidemeyen yakınlar da eve gelerek başsağlığı dilerler ve taziyelerini sunarlar.

Yukarıda bahsedilen taziyeler, kısa ve sözlü bir şekilde gerçekleştirilir. Daha sonra yemekli taziye ziyaretleri başlar.

2.4. Ölüm Sonrası Aş Verme Geleneği

Kula'da ölümden hemen sonra ölü için aş verilmeye başlanır ve bu aş verme uygulaması belirli bir süreye kadar devam eder. Bu aşların bazıları belirli günlerde verilirken, bazıları belirsiz günlerde verilmektedir. Verilen bu aşlar gününe, zamanına, içeriğine ve organizasyonun çapına göre belirli isimlerle anılmaktadır.

2.4.1. Belirli Günlerde Gerçekleştirilen Aş Geleneği

Yörede son dönemlerde, defin işleminden hemen sonra mezarlıkta pide ve ayran dağıtma uygulaması ortaya çıkmıştır. Cenaze defnedildikten sonra cemaat dağılırken, ölen kişinin yakınları tarafından yaptırılan pide ve satın alınan ayran dağıtılır. Dağıtılan pidelerden makbul olanı ise etli/kıymalı olanıdır (KK10, KK11, KK12, KK13, KK14). Bu uygulamada, işlenen sevabın ölünün ruhuna gönderilmesi amaçlanmakta olup ölen kişinin günahlarının affı ve ruhunun huzur bulması için dualar edilmektedir (KK1, KK3, KK4, KK5, KK10, KK11, KK12, KK13, KK14).

Son dönemlerde ortaya çıkan bu uygulamanın dışında, geleneksel olarak ölümden sonra belirli günlerde bazı yiyecekler ve yemekler hazırlanıp insanlara sunulmaktadır. Ölümün üçüncü, beşinci, yedinci, kırkıncı, elli ikinci günlerinde ve sene-i devriyesinde ölünün ruhuna bağışlanmak üzere yörede çeşitli yiyecekler dağıtmakta ve yemekler verilmektedir. Ölümün üç, beş ve yedinci günlerinde genel olarak *pişi* adı verilen hamur kızartması hazırlanıp dağıtılır. Burada esas olan yağ kokutmaktır. Arife günleri de pişi yapılarak yağ kokutulur ve bu yağ kokusunun ölenin ruhuna gittiğine, ona güç verdiğine inanılır. Bunun dışında, eskiden insanların pişi yapamadıkları durumlarda, ateşe yağ döküp yağ kokuttukları da olmuştur (KK3).

Bunun dışında ölümün üç, beş ve yedinci günlerinde simit ve helva gibi yiyecekler de hazırlanıp ya da satın alınıp dağıtılmaktadır. Ayrıca yedinci günde *Yedi Yasin'i* okunmakta ve ölünün ruhuna dualar edilmektedir (KK1, KK3, KK12, KK13). Bunun dışında yedinci günde yağda hamur kızartılıp pişi ya da katmer gibi yiyecekler yapılarak dağıtılmaktadır. Buna da yörede *ağz açma* adı verilmektedir (KK1). Her ne olursa olsun, hazırlanıp ya da satın alınıp dağıtılan yiyeceklere genel olarak *hayır* adı verilmektedir. Bu süreçte hazırlanan ve ölünün ruhuna sunulan yiyecekleri dağıtma pratiği biraz daha küçük çaplıdır.

Ölümün kırkıncı gününde kedi, köpek, kuş vs. hayvanlar eşelemesin diye mezar üzerine konulan çalılar kaldırılır. Buna *mezar açma* denilir. Bugünde de pişi, lokma vb. yiyecekler hazırlanır yahut bisküvi, gofret, çikolata vb. yiyecekler satın alınır ve sevabı ölünün ruhuna bağışlanmak üzere dağıtılır.

Ölü için yapılan en büyük aş merasimleri, ölünün elli ikisinde yahut ölüm yıl dönümünde yapılmaktadır. Bu büyük çaplı ve geniş katımlı aş törenine *hayır yemeği* adı

verilir ve bu yemeklerde *mevlit* okutulur. Ölümün elli ikinci gününde, ölünün burun kemiğinin düştüğü ve ruhunun acı çektiği (KK1, KK2, KK3, KK12, KK14) inancı vardır. Burun kemiğinin düşmesi kimilerine göre de kırkıncı günde gerçekleşmektedir (KK14). Verilen bu yemekler ile ruhun güçlendiği ve acısını unuttuğuna inanılmaktadır (KK3, KK7, KK13).

Bahsi geçen günlerde büyük bir ölü aşı verilerek pek çok tanıdık davet edilir. Elli ikinci günde verilen ölü aşına nispeten, bir yıl sonra verilen ölü aşı daha büyüktür (KK1, KK3). Maddi durumu iyi olanlar bu aş töreninde düve yahut koç keserler. Maddi imkânlar elverişli değilse, tavuk satın alınıp pişirilir. Sulu et yemekleri dışında; çorba, keşkek, nohut, pirinç pilavı, taze fasulye, bamya, salata, turşu, ayran, tatlı hazırlanır. Yemekler usta aşçılar tarafından ve müsaitse cenaze evinin avlusunda pişirilir. Eğer cenaze evi müsait değilse, müsait olan bir komşu evinde yahut meydanda pişirilir (KK1, KK2, KK3, KK7, KK10, KK13). Yemek daha önce duyurulan saatte verilmeye başlanır ve sofralar daima açık tutulur. Sofranın hazırlanması ve yemeklerinin sunumunda ölen kişinin en yakın akrabaları hizmet ederler. Yemek esnasında davet edilen imam *Kur'an-ı Kerim* okur ve ölen kişi için dualar eder. Yemekler yendikten sonra da sofradan kalkmadan önce mutlaka sofraya dua yapılır. Bu dua, verilen aşların sevabının ölünün ruhuna ulaşması ve günahlarının affedilmesi içindir. Bu duaya cenaze sahiplerinin ve yemeğe katılan kişilerin geçmişte ölen yakınlarının ruhları da dâhil edilir.

Yörede ölü aşı mutlaka verilmektedir. Eğer ölü aşı verilmezse ölü için "*ağzının sabunlu suyuyla yatıyor daha, bir hayır da etmediler*" (KK2, KK3) gibi ifadeler kullanılır ve bu durum halk tarafından yadırganır. Onun için, durumu kötü olan da mutlaka ölü aşı vermeye gayret eder. Yörede bir kaynak kişiden derlediğimiz şu bilgiler, ölü için verilen aş ve yiyeceklerin gerekliliği düşüncesini, ölünün ruhuyla olan ilişkisini ve bu inanç temelini yansıtmaya bakımından önemlidir. Yaşanan olaya göre; kısa zaman önce ölen ve henüz ölü aşı verilmeyen bir kişi, ağabeyinin rüyasına girer ve "*Abi karnum aç*" der. Ağabeyi uyandığında bakkaldan bisküvi, gofret, çikolata vb. şeyler alıp *hayır* olarak ahaliye dağıtır. O gün tekrar rüya görür ve rüyasında kardeşi "*Abi karnum doydu*" der (KK6). Burada, bir rüya sonucunda gerçekleştirilen bu uygulama, ölünün ruhu için yiyecek sunma inancının ve onu rahat ettirme gayretinin güzel bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.4.1. Belirsiz Günlerde Gerçekleştirilen Aş Geleneği

2.4.1.1. Eren'e Gitme Geleneği

2.4.1.1.1. "Eren" Sözcüğünün Kökenine Dair Düşünceler

Yörede "*Eren'e gitme*" adı altında, ölü evine yemekli taziyelerde bulunma geleneği mevcuttur. "*Eren*" kelimesinin kullanımı noktasında bölge halkının ortak noktada birleştikleri genel bir açıklama bulunmamaktadır. Eski Türklerde koruyucu ruhların tasvirlerinin yapıldığı ve bu tasvirlerle bağlı çeşitli uygulamaların gerçekleştirildiği bilinmektedir. *Töz*, *Tengere*, *Emeget* gibi adlarla anılan bu tasvirler için kullanılan bir diğer isim de *Eeren* sözcüğüdür (İnan, 1998, s. 270; Lvova, 82, s. 2013). Türklerin eskiden beri süregelen inanışlarında *Eeren*'lere çeşitli yiyeceklerin sunulduğu düşünüldüğünde, yöredeki *eren* sözcüğünün kökenine dair bir olasılıktan daha söz edilebilir.

"*Eren*" sözcüğünün yöredeki kullanımına baktığımızda ise çoğu insanın herhangi bir anlamlandırmaya tabi tutmadan yıllardır bu ifadeyi kullanageldiğini görmekteyiz. Yöredeki bazı insanlar ise *eren* kelimesini *Allah'a ermiş*, *ona ulaşmış* şeklinde (KK10, KK11, KK12, KK13, KK14) açıklamaktadır. Kullanımın anlamına dair ihtimaller arasında en güçlüsü durumunda olan bu tanım, Yeni Tarama Sözlüğü'nde *Allah'a ermiş kimse* (Dilçin,

1983, s. 84) şeklinde geçen *eren* tanımıyla da uyumluluk göstermektedir. Bunun dışında, *erenler* şeklinde geçen tabirin *saygın, güngörmüş geçirmiş kişiler, ileri gelenler* anlamında kullanılması ve *eren'e* giden grubun, çocuklar ve gençlerden ziyade; anne, baba, dede, babaanne gibi ailedeki ileri gelenlerden oluşması sebebiyle, ölü evindeki bu yemekli toplantı *ileri gelenler meclisi, yetişkinler sofrası* şeklinde de (KK16, KK17) tanımlanabilir.

Bu anlamların dışında, Eski atalar kültü inancının, Alevi ve Sünni Türk topluluklarında *eren/veli* kültü anlayışı etrafında devam ettiği bilinmektedir (Önal, 2013, s. 355). Eski birikimlerini yeni İslam diniyle bütünleştiren ve çeşitli kerametlere sahip olan bu din adamlarının, Anadolu'nun fethedilmesinde ve Türkleştirilmesinde önemli rol oynadıklarını bilmekteyiz. Konu hakkında yürütülen araştırmalar esnasında ulaşılan *Said Emre* adlı şahsiyet de bunlardan birisidir. 13. yüzyıl sonu ve 14. yüzyıl başlarında yaşayan ve asıl ismi Molla Sadeddin olan bu şahsiyet, Yunus Emre tarzında şiirler söylemesi sebebiyle Said Emre olarak anılmıştır. Hacı Bektaş Veli'nin yanında yetişen Said Emre, sonrasında onun yakın halifelerinden Hacım Sultan'a intisap etmiş sûfi bir şairdir (Köprülü, 1927, s. 302). Osmanlı arşiv belgelerinde, Kula ilçesine bağlı Sarnıç köyünde Said Emre adına bir zaviye kayıtlıdır. Manisa, Uşak ve Kütahya sınırının keşiştiği bir coğrafyada tarihî kervan yolu üzerinde yer alan (MŞS; akt. Alkan, 2006, s. 30) bu bölge, Şehitli Türkmenlerinin de o dönemdeki kışlağı durumundadır. Said Emre'nin yaşadığı dönemde, Anadolu'da Türkmenlerin yerleştiği her bölgede yeni zaviyeler inşa ettikleri bilinmektedir. Said Emre'nin zaviyesinin kuruluş tarihi ve fiziki yapısı tespit edilemese de, mezarının köy mezarlığının bir ucunda olduğu bilinmektedir. Bu mezar, yöre halkı için önemli ziyaretgâhlardan birisidir. Özellikle çocuğu olmayanlar ve hastalar ona gelerek bağlanırlar. Dua gerçekleşirse, adak yerine getirilmelidir. Eğer kurban adanmışsa, kurban mezarın başında kesilir ve fakirlere dağıtılır (Alkan, 2006, s. 30).

Said Emre adlı sûfi şairle ilgili köylüler tarafından kullanılan *Eren'e çıkmak* veya *Dede'ye çıkmak* tabirleri ise üzerinde durulan konu açısından oldukça dikkat çekicidir. Bu tabirlerin, köylülerin yağmur duasına çıkışını ifade ettiği bildirilmektedir. Köylülerin, kurak mevsimlerde yağmur duası için önce mezarlığa gittikleri, Said Emre'nin mezarının başında kurban kestikleri, mezarlığın batı kenarında yemekler pişirip yedikleri, sonra da toplu olarak yağmur duasına çıkarak bu ritüeli gerçekleştirdikleri (Alkan, 2006, s. 34-35) ifade edilmektedir. Burada, mezar başında kurban kesme uygulaması, *kutlu atalar mezarlığında* Hun Türkleri ve Kök Türklerin her yıl genel bir tören yaparak *atalar ruhuna kurban kesme* (Gömeç, 2003, s. 87) uygulamasıyla büyük benzerlik taşımaktadır. Ayrıca, ölüm sonrası *eren'e gitme* geleneğiyle oldukça yakınlık gösteren bu yemek ritüeli dikkate alındığında, ölüm sonrasında halkın mezarlığa giderek yemek yapma, yeme ve dualar etme ritüelinin değişen şartlar neticesinde ölü evine taşınması ve *eren* sözcüğünün kökenini oluşturan şahsiyetin unutulması ihtimalinden de söz edilebilir. Ancak hangi ihtimal söz konusu olursa olsun, bahsi geçen geleneğin ve buna bağlı ritüelistik davranışların kökeninin *atalar kültü* ve *ölüler kültü* inancına dayandığını ifade etmek mümkündür.

2.4.1.1.2. Eren'e Gitme Geleneği ve İşlevleri

Eren'e gitme, Manisa ve civar illerde bilinen ve yüzyıllardır sürdürülen bir gelenektir. Kula yöresinde *eren'e gitme* geleneği, sembolik değerlerle yüklü ve tekrarlanan bir eylem olmasıyla ritüelistik bir nitelik taşımaktadır. Bu sebeple bir takım işlevsel boyutlara da sahiptir. Bilindiği gibi ritüeller, toplumsal yaşamı düzenleme ve değerlerin aktarımı gibi çeşitli işlevleri yerine getirir. Ritüel "*uygun zamanda bazı aleni değerlerin veya kişi ya da gruplarla alakalı bazı değerlerin, değişmez bir üslupla tekrarlanması olarak kişi için hazır olan uyarlanmanın, intibakın beş yolundan biridir*" (Hanko, 2006, s. 130). Durkheim'e göre "*kuttören, bireyleri bir araya getirir, bireyler arasındaki toplumsal bağları güçlendirir,*

ortaklığı pekiştirir. (...) Geleneklerin sürmesine, inançların tazelenmesine, değer yargularının, törelerin kökleşmesine yardım ederek toplumu canlı bir biçimde ayakta tutar” (Erginer, 1997, s. 44).

Ölümden hemen sonra başlayan *eren* yemeğine gitme geleneği bazen birkaç ay sürebilmektedir. Bu uygulamada ölü evi yemek yapmaz. Burada, ölü evinin acılı olduğu ve yemek işleriyle uğraşamayacağı düşünülmeyle birlikte; İslam dininin, cenaze sahiplerinin gelen misafirlere yemek hazırlamasına hoş bakmaması ve Hz. Muhammed’in ölü evinde 3 gün yemek yapılmayacağına (KK1, KK3, KK4) dair sözleri ileri sürülmektedir. Peygamber Efendimizin konu ile ilgili hadisi şu şekildedir: “*Cafer’in ev halkına yemek hazırlayınız. Çünkü onların başına kendilerini meşgul eden bir iş gelmiştir*” (Ebû Dâvûd, Cenâiz, 25-26; Tirmizî, Cenaiz 21). Bu hadiste yemek yapılmamasına dair bir mesaj yokken, bu hadise dayanan bazı din bilginleri cenaze evinde misafire yemek hazırlamayı mekruh (İslam’da dince yasaklanmasa da yapılmaması istenen) saymıştır. Ayrıca ne hadiste ne de din bilginlerinin hadis üzerine yaptıkları yorumlarda herhangi bir süre sınırından bahsedilmiştir. Eski Türk inançlarında ölen kişinin ruhunun 3 gün evinde dolaşacağına inanılması sebebiyle, onun mekânına dokunulmadığı gibi, çadırında da yemek hazırlanmazdı. Bu inanç, İslamiyet’in etkisiyle Peygamber Efendimizin sözlerine bağlanmış olsa gerektir. Ancak günümüzde bu inanışın biraz daha esnediğini görmekteyiz. Özellikle gece gerçekleşen ölüm olayında, kimse duyup da yemek getiremeyeceği için, ev sahiplerinin yemek pişirdikleri ifade edilmektedir (KK13, KK14).

Kula’da, *eren’e gitme* geleneği ile ölü evinin acısını paylaşma, yalnızlık ve yoksunluk duygularını gidermek ve ölen kişinin yakınlarına destek olmak amaçlanmaktadır. Akrabalar ve komşular, önceden ölü evine haber vererek *eren yemeğine* gideceklerini bildirirler. Herkes maddi durumuna göre yemekler pişirir. Ancak bu yemekler arasında et yemeğinin mutlaka olması ve sıradan yemeklerle gidilmemesi gerekir (KK14). Burada Türklerin eski yaşamındaki kurban kesme ve sunma uygulamasının değişen sosyo-kültürel ve ekonomik şartlar içerisinde yavaş yavaş ortadan kalktığını, ancak et yemeğinin varlığını korumaya devam ettiğini görmekteyiz. Yörede *eren’e* götürülen yemeklere baktığımızda ise, et göveç dışında çorba, pilav, börek ve tatlı götürüldüğünü görmekteyiz. Ayran ve salatayı ise ev sahibi hazırlamaktadır. Bunun yanında, ölen kişiyi yakından tanıyan akrabalar ya da komşular, ölen kişinin sevdiği yemekleri de yapıp götürebilirler. (KK11, KK12, KK13, KK14). Akşam karanlığının çökmesine yakın, matem ve kasvetin yükseldiği ölü evine gidilir. Sinilerin üzerine konulan yemeklerle ölü evine gidenler “*Hüküm Allah’ındır*”, “*Başınız sağ olsun*” gibi ifadeler kullanarak taziyelerini sunarlar ve içeri girerler. Hep birlikte yemekler yenilir. Bu yemekli toplantılarda ölen kişi anılarak hatıraları canlandırılır ve yemeklerin sonunda, ölen kişinin günahlarının affı ve ruhunun huzur bulması için dualar okunur.

Eren’e gitme geleneği, salt bir karın doyurma uğraşından ziyade, kültürel bir inşa süreci neticesinde ortaya çıkan sosyal ağın kendisini açık ettiği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu uygulama, ölünün ardından birlikte yas tutma ve taziyeye sunma eyleminin yerine getirilmesiyle birlikteliği güçlendirme, bütünleşme, dayanışma, yardımlaşma ve iletişim ağı kurma işlevleri sergilemektedir. Ayrıca bu uygulama, yemeğin araçsallığını ve bu birlikteliğe katkı sunan destekleyici bir unsur durumunda bulunmasını göstermesi yönüyle de büyük önem taşımaktadır.

2.4.1.2. “İkram” Geleneği

Eren’e gitme uygulaması genel olarak 3-4 hafta devam eder. Kişinin çevresinin genişliğine ve saygınlığına göre bu sürecin uzadığı da olmaktadır. Ancak 3-4 haftadan sonra *eren* yemekleri azalmaya başlar ve ölü evine *ikram’a* gidilir. *Eren’e gitme* geleneği

yalnızlığın ve hüznün çöktüğü akşam saatlerinde gerçekleşirken, *ikram* geleneği öğleden sonra gündüz vaktinde gerçekleşmektedir (KK11, KK12, KK13, KK14).

İkram'a gidenler iki grupta değerlendirilebilir. Bunlardan birincisi, ölü sahibinin yakınları ve komşularıdır. Öncesinde *eren'e* giden bu kişiler, biraz süre geçtikten sonra da *ikrama* giderler. İkinci grup ise, ölü sahibine çok yakın olmayan, *eren'e* gitmediği için ayıp olacağını düşünen ve en azından *ikrama* gitmek isteyen kişilerdir (KK14).

Eski dönemlerde komşu ya da akraba kadınlar birleşerek pişi, gözleme, peksimet gibi yiyecekler yapıp *ikram'a* gitmekteydi. Günümüzde ise kek, börek, pide, tatlı gibi yiyecekler ve çay hazırlayıp ölü evine gidilmektedir (KK11, KK12, KK13, KK14).

Sonuç

Yöredeki ölüm anlayışı, ruh tasarımı ve aş sunma uygulamasının ele alındığı çalışmada, bazı mitik tasarımlar ile eski inanış ve uygulamaların değişim ya da dönüşümler yaşayarak günümüze kadar ulaştığı görülmektedir. Ölünün ruhuyla ilgili inanışlara bakıldığında, genel olarak diğer Türk topluluklarıyla benzerlikler görülmektedir. Bölge halkı arasında insanı yaşatan gücün ruh olduğuna ve ölümle birlikte bu ruhun bedeni terk ettiğine inanılmaktadır. Kişinin ölümü, maddi hayatın sonu olmakla birlikte, manevi hayatın başlangıcı olarak algılanmakta ve ruh vasıtasıyla kişinin varlığını devam ettirdiğine inanılmaktadır. Ölünün ruhuna aş sunma uygulamasını da beraberinde getiren bu durum, ölümden sonra ruhun toplumsal yaşam üzerindeki etkisinin devamlılığını göstermesi açısından son derece önemlidir.

Türklerin İslam öncesi inançlarına dayanan ölü aşı uygulaması, İslam'dan sonra da devam etmiştir. Büyük ölçüde İslami renge bürünen bu uygulama, bazı durumlarda anlamsal kayıplara uğrasa da yöre halkı tarafından hâlâ sürdürülmektedir. Yöre halkının bir kısmı ölü aşı uygulamasının İslam'da olmadığını da farkındadır; hatta bu uygulamayı bidat olarak görenler bulunmaktadır. Buna rağmen, geleneksel toplum yapısının bir özelliği olarak bu tarz unsurlar korunmakta ve devam ettirilmektedir. Ölüm sonrası aş sunma uygulamasıyla ruha saygı sunma, ruhun rahat etmesi, mutlu ve huzurlu olması amaçlanmaktadır.

Aş verme uygulaması; bireyin sosyalleşmesi, birliktelik ve dayanışma oluşturması, yoksunluk hissini azalmasına katkıda bulunması ve toplumsal bağları güçlendirmesi bakımından önemlidir. Bu bakımdan ölüm, dini ve felsefi boyutları yanında, toplumsal alanda etkisi olan sosyolojik bir olgu olarak da karşımıza çıkmaktadır. Ölüm sonrasında ölü için verilen aş törenleri, sosyal ve kültürel organizasyon oluşturması, örgüt kültürünü yansıtması ve bu kültürel değerlerin anılması, sağlamaştırılması ve gelecek kuşaklara aktarılması bakımından da önemli işlevler üstlenmektedir.

Ölü için sunulan aş günlerinin neye göre belirlendiği noktasında sorduğumuz soruya, tek günlerin İslam için önemli olduğu yanıtını aldık; fakat bu cevap üçü, beşi, yedisi için kabul edilebilirken; kırk ve elli ikinci günler hatırlatıldığında soru cevapsız kalmıştır. Bu durumda eski inanç sisteminde söz konusu günlerin belirlenmesinde ruh hakkındaki inanç ve tasarımlar etkiliyken, İslam dininin etkisiyle eski inançların akışında değişimler yaşandığı ve anlamsal boşluklar oluştuğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla; eski inançlara dayalı uygulamalar devam etse de bazı inançların anlamsal değişime yahut kayba uğradıkları görülmektedir.

Toplumsal değişimlerin kaçınılmaz olduğu günümüz dünyasında, modernleşmenin etkisiyle hayatımıza giren kurumsal hizmetlerin de bu kayıplardaki rolü görmezden gelinemez. Belediyelerin sunmuş olduğu bu kurumsal hizmetler bir yandan cenaze sahiplerinin işlerini kolaylaştırırken diğer yandan çeşitli uygulamaların ortadan

kalkmasına sebep olmuştur. Özellikle ölü yıkama işlemi derinden etkilenmiş, yaşanan mekânsal organizasyon değişikliği sebebiyle bazı geleneksel uygulamalarda kayıplar yaşanmıştır.

Yazılı Kaynaklar

- Açık, F. (2004). Özbekistan'da Defn ve Taziye Merasimleri, *Milli Folklor*, 16(61), 142-149.
- Alkan, M. (2006). Germiyan İlinde Bir Sûfi: Said Emre (Zâviyesi, Mezarı, Şiirleri ve Menkıbeleri). *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 38, 25-47.
- Anohin, A. V. (2017). Teleütlerin Tasavvuruna Göre Ruh ve Özellikleri (The Soul and Its Characteristics According To Teleuts Belief), (Çev. Atilla Bağcı). *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 44, 19-34.
- Arık, D. (2005). *Azerbaycan Türklerinin Dini Tarihi ve Halk İnanışları*. Ankara: Öztepe Matbaacılık.
- Arslan, M. (2005). Türk Destanlarında Evren Tasarımı, *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*, Ed. Gülsevin, G. – Arıkan, M., (s. 65-74). İzmir: Kanyılmaz Yayınları.
- Beyoğlu, A. (200). *Türkmen Boylarının Tarih ve Etnografyası*. İstanbul: İstek Yayınları.
- Bozkurt, F. (1995). *Türklerin Dini*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Dilçin, C. – Haz. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilek, F. G. (2007). Altay Türkçesinde Ölüm Kavramını Anlatan Sözler ve Söz Kalıpları. *Bilig*, 42, 177-190.
- Erginer, G. (1997). *Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ergun, P. (2013). Türk Kültüründe Ölümle İlgili Bazı Terimler. *Milli Folklor*, 25(100), 134-148.
- Gömeç, S. (2003). Eski Türk İnanıcı Üzerine Bir Özet. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22(33), 79-104.
- Hanko, L. (2006). Ritüellerin Oluşum Süreci, Çev. Ruhi Ersoy. *Milli Folklor*, 18(6), 129-140.
- İnan, A. (1998). *Makaleler ve İncelemeler*, C-1. Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Köprülü, M. F. (1927). Said Emre. *Hayat Mecmuası*, II, (42), 302.
- Kula Belediyesi, *Rakamlarla İlçemiz*, <https://www.kula.bel.tr/sayfa/rakamlarla-ilcemiz/> [Erişim tarihi: 15.12.2023].
- Lvova, E. L. - vd. (2013). *Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri*, C-I. Konya: Kömen Yayınları.
- Manisa Şer'iyet Sicilleri (MŞS); nu/s. 376/192, 339/50; 393/4; 410/97. (MK, MŞS, 339: 50; MK, MŞS, 376: 116; MK, MŞS, 393: 4; MK, MŞS, 410: 97.
- Muratoğlu, M. - vd. (1996). *Özbekistan-Anadolu Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları*. İstanbul: TDAV Yayınları.
- Nasriddinov, K. (1996). *Özbek Defn ve Taziye Merasimleri*. Taşkent: Abdulla Kadiriyy Namidegi Halk Merasi Neşriyatı.
- Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (1991). *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.

- Önal, M. N. (2013). Muğla'da Alevi-Tahtacı Kültürü. *Turkish Studies*, 8(9), 343-366.
- Örnek, S. V. (1971). *Anadolu Folklorunda Ölüm*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Radloff, W. (1994). *Sibirya'dan-III*, Çev. Prof. Dr. Ahmet Temir. İstanbul: MEB Yayınları.
- Radloff, W. (2008). *Türklük ve Şamanlık*. İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Roux, J. P. (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Roux, J. P. (1999). *Altay Türklerinde Ölüm*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Rzasoy, S. (2012). Oğuz Mitolojisindeki Kaos ve Onun Deli Paradigmaları, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 169-180.
- Şahin, H. (2010). *Tarihin Güzel Mirası Kula*. Salihli: Ezgi Matbaacılık.
- Tryjarski, E. (2012). *Türkler ve Ölüm*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Sözlü Kaynaklar

- KK1: Güler Nerkiz: Kula/Manisa, 1961, 62 yaşında, ilkokul mezunu, ev hanımı. (Görüşme Tarihi: 05.07.2017)
- KK2: Hatice Nerkiz: Kula/Manisa, 1965, 59 yaşında, ilkokul mezunu, fırın mutfak görevlisi. (Görüşme Tarihi: 05.07.2017)
- KK3: Fadime Yağcı: Kula/Manisa, 1976, 47 yaşında, ortaokul mezunu, ev hanımı. (Görüşme Tarihi: 05.07.2017)
- KK4: Kudret Yağcı: Kula/Manisa, 1971, 52 yaşında, lise mezunu, memur. (Görüşme Tarihi: 05.07.2017)
- KK5: Muammer Kapkan: Salihli/Manisa, 1988, 35 yaşında, üniversite mezunu, memur. (Görüşme Tarihi: 05.07.2017)
- KK6: İsmail Pala: Kula/Manisa, 1971, 52 yaşında, ilkokul mezunu, çiftçi. (Görüşme Tarihi: 07.07.2017)
- KK7: Kıymet Yeşil: Kula/Manisa, 1962, 61 yaşında, ilkokul mezunu, ev hanımı. (Görüşme Tarihi: 09.08.2017)
- KK8: Adem Canseven: Kula/Manisa, 1987, 36 yaşında, lise mezunu, serbest meslek. (Görüşme Tarihi: 08.07.2017)
- KK9: Muharrem Karadağ: Kula/Manisa, 1972, 51 yaşında, ortaokul mezunu, ayakkabıcı. (Görüşme Tarihi: 16.08.2017)
- KK10: Aysel Karahan: Kula/Manisa, 1966, 57 yaşında, ilkokul mezunu, ev hanımı. (Görüşme Tarihi: 29.11.2023)
- KK11: Fatma Kavas: Kula/Manisa, 1967, 56 yaşında, ilkokul mezunu, ev hanımı. (Görüşme Tarihi: 29.11.2023)
- KK12: Aynur Gönöğdu: Kula/Manisa, 1965, 58 yaşında, ilkokul mezunu, ev hanımı. (Görüşme Tarihi: 29.11.2023)
- KK13: Sabahat Bulut: Kula/Manisa, 1955, 68 yaşında, ilkokul mezunu, ev hanımı. (Görüşme Tarihi: 29.11.2023)
- KK14: Özge Aksoy Çiçek: Kula/Manisa, 1991, 32 yaşında, yüksekokul mezunu, dış ticaret-pazarlama. (Görüşme Tarihi: 29.11.2023)

KK15: İsmet Karabulut: Kula/Manisa, 1964, 59 yaşında, lise mezunu, Gençlik Efe Yaren Ekibi Başkanı. (Görüşme Tarihi: 06.12.2023)

KK16: Mustafa Alkan: Kula/Manisa, 1965, 58 yaşında, üniversite mezunu, akademisyen, Prof. Dr. (Görüşme Tarihi: 20.12.2023)

KK17: Ayşe İlker: Gördes/Manisa, 1960, 63 yaşında, üniversite mezunu, akademisyen, Prof. Dr. (Görüşme Tarihi: 20.12.2023)